

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ЩРИХИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА НАЙДЕН ГЕРОВ В НАВЕЧЕРИЕТО И ПО ВРЕМЕ НА КРИМСКАТА ВОЙНА (1853 – 1856)

Анна Чанкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В настоящата статия е направен опит да се проследят някои моменти от живота и дейността на Найден Геров в годините преди и по време на Кримската война.

Keywords: Nayden Gerov; Crimean war; Russian diplomacy

Една от основните цели на руската политика в годините след Кримската война е културното проникване и укрепване на вече постигнатите позиции на Балканиите. За реализирането на поставените цели е нужно изграждане на „удобен апарат“ за действие, основна част от който са консулствата. Създаването на дипломатическа мрежа е окачествено от адрианополския консул Николай Д. Ступин като „необходимо условие за влияние“ и в следвоенната действителност консулствата са разглеждани като „единственото средство за действителна защита на руските интереси“ (Stepanova, 1977: 27 – 28). В първите месеци след края на войната директорът на Азиатския департамент Егор Ковалевски в свой доклад до Александър Горчаков аргументира необходимостта от създаване на „руско общество“ от агенти¹⁾ сред православното население. Ковалевски смята, че е необходимо да се увеличи броят на консулствата в Европейския югоизток „за поддържане на руското влияние сред славяните“²⁾.

След задълбочен ситуационен анализ от страна на Ал. Горчаков са набелязани основните мотиви за действие и в този контекст би било наивно да се смята, че изборът на Пловдив за откриване на първото следвоенно консулство в България е плод на случайността. Някои изследователи на начина на установяване на консулска мрежа в балканските градове посочват, че изборът им се подчинява на вековните главни римски артерии и в частност на *Via Diagonalis*. Пътят на посланичествата, както го нарича авторката на тезата Ирина Янчева, наистина е една от най-важните комуникационни оси, свързващи Ориента със Западна Европа³⁾, но за мен значението на град Пловдив и на новоизбрания консул трябва да се търси в желанието за укрепване на православното единство в района. Още

преди Кримската война Филипопол е център на конфликта между Цариградската патриаршия и българите. След Парижките договорености „печалните разногласия между гръцкото духовенство и славянското население“⁽⁴⁾ интересуват преди всичко руската дипломация като основа за задържане и засилване на влияние. Неколкократно повтаряната фраза от император Александър II: „На мен ми е нужно единство на църквата“ (Boneva, 2010: 114) извежда категоричната необходимост от обединен православен свят като лост на външната имперска политика.

В засилващите се противоречия между желанието на Патриаршията да укрепи властта си, и естествените стремежи на българите съществена роля в Пловдив заема Найден Геров. Преди войната като учител в новооткритото през 1850 г. българско училище „Св. св. Кирил и Методий“, а след нея като официален представител на дипломатическите етажи на Руската империя, оглавяващ новооткритото консулство в града (17 юли 1857 г.). Дългата дипломатическа кариера на Геров (1857 – 1877) на този пост е достатъчно красноречив факт за неговата дейност в полза на осъществяване на източните цели на империята на Романови. Българинът руски дипломат е изключително любопитен казус сред всички примери на системно създаване на агенти за влияние от страна на Петербург.

Причините за заемания висок дипломатически пост от Геров във възловия за руската източна политика град Пловдив следва да търсим в дейността му преди и по време на Кримската война.

За ранните години от живота на Найден Геров до нас достигат няколко негови автобиографични бележки, кръщелно свидетелство, дипломи за завършени курсове на образование, както и спомените на неговия „сестринец“ Тодор Панчев. Осмото дете в големия копривщенски род на Хаджигерови – Мушекови се ражда през 1823 г., учи последователно в местното килийно училище, гръцко училище в Пловдив, изпратен е от учителя си Неофит Рилски в Одеса, където завършва гимназиалното си образование (Panchev, 1923: 3). През 1845 г. завършва отлично Ришельовския лицей. За кратко време заема военна служба в Руската империя и получава офицерски чин. Копривщенецът прави постъпки за получаване на руски паспорт и поданство. Непосредствено след като се сдобива с желаните документи и е „руснак по паспорт“⁽⁵⁾, потегля към родното си място. Учителства в Копривщица, но силно амбициозната натура на Геров не му позволява да се задоволи със статута на даскал в подбалканския град и на 23 юли 1850 г. Геров подписва договор за учител в Пловдивското училище⁽⁶⁾.

През трите години (1850 – 1853 г.), в които Геров ръководи училището и преподава в него, той заема важно място сред обществения живот на пловдивчани, но и привлича вниманието на гръцката общност и на османското правителство. Наред с училищните задължения, съпътстващи всеки даскал, през заниманията на Геров проличават нетипични за обикновен учител насоки на дейност – например честата кореспонденция с одринския консул Николай Ступин и оказваната от Геров помощ за избора на способни младежи, които да бъдат изпратени с цел

продължение на образованието им в Русия. Вниманието към подбора на подобни кадри е част от официалните задължения на руските дипломати, което насочва към идеята за една неофициална обвързаност на Геров с външната политика на Петербург. Подобно твърдение се подкрепя и от факта, че още преди училището да бъде открито, бъдещият даскал пише на Н. Ступин с информация за случващото се в града и с конкретния въпрос: „Как да се държа в това свое звание?“⁽⁷⁾. Като послепис потвърждава, че ще се постарее възможно най-точно да изпълни наставленията. През цялото време, в което Геров ръководи училището, кореспондира с Н. Ступин, държи го в течение на случващото се в региона, в частност с живота на българите и отношенията им с гърците.

Едно от големите годишни събития за възрожденските българи е Узунджовският панаир. Задължение на руските дипломати е присъствието на това мероприятие с цел да се следят настроенятия сред населението, панаирът също е разглеждан като своеобразен източник на информация за икономическия потенциал на раята. Преди войната (географски погледнато) най-близкото руско консулство до с. Узунджово е това в Одрин. През месец август 1851 г. Н. Ступин натоварва Геров със задачата да го представлява на панаира. Уверява го, че при изпълнение на задачата ще бъде снабден с препоръчително писмо, което да признае покровителството му над руските поданици по време на събитието⁽⁸⁾. Към тази задача се добавя и задължението да информира подробно Ступин за ставащите сделки и всичко случващо се в рамките на тези дни (Kirilova, 2009: 60). Наивно е да се мисли, че подобно гласувано доверие не е резултат от ясно уредени йерархични отношения, което затвърждава все повече гореизказаната идея, че Геров е действващ руски агент още в годините преди войната.

Нямаме официални документални свидетелства, които да показват по категоричен начин „негласната“ дейност от страна на Геров. И това е естествено, предвид конфиденциалния характер на заниманията му. Все пак разполагаме с няколко лични писма и дипломатическа кореспонденция, които недвусмислено осветляват този период от неговия живот. В инструкция от Аполинарий П. Бутнев до Н. Ступин от 3 октомври 1856 г. се отваря въпрос за дейността („гласна или негласна“) на Геров в навечерието на Кримската война⁽⁹⁾. В списък с имена на българи, взели активно участие по време на войната, изготвен от Николай Хр. Палаузов през 1856 г., след името на Геров четем, че ришельовският възпитаник често е употребяван от Одеското общество и бива „въобразен в агент“⁽¹⁰⁾. Ако погледнем още по-назад във времето, през 1850 г. Захари Княжески пише до Геров редове, в които прозира възмущението на автора, че заради „мнимото“⁽¹¹⁾ назначаване на пловдивския учител на руска служба той загърбва българските работи.

По-малкият брат на Найдено – Константин Геров, също няма съмнение за „негласната“ му агентурна дейност. В писмо от 5 юни 1858 г. Найдено отбелязва, че не е получил поздравления за новия пост: „Ти вместо да се зарадваш..., ако не заради мен, то заради тебе, че съм ти потребен“, Константин отговаря, че за него

назначението на „явно консулство, а не тайно“, както е бил назначен в Петербург, не е повод за радост¹²⁾.

В навечерието на войната напрежението в Пловдив се изостря. Влиятелната гръцка общност в града обвинява Геров в подстрекателство към бунтовете. От една „Докладна записка“ от 15 юли 1853 г. разбираме за неспокойното положение на руския поданик в града: „Затруднено е моето положение... то бързо може да се превърне в ненавист и гонение“¹³⁾. В месеците преди началото на войната пловдивският митрополит Хрисант разбира, че в продължение на години Геров изготвя доноси за него и дейността му. Сериозността на заплахата срещу руския поданик става осезаема¹⁴⁾. Азиатският департамент изпраща Н. Ступин в Пловдив, което съвпада със скъсването на дипломатическите отношения между двете империи. Геров е изведен от града.

Пребивава за кратко в Одрин, след това заминава за Одеса, по-дълго време прекарва в Букурещ, пътува за Виена и Москва, като през 1855 г. се установява в Петербург. Дейността му по време на Кримската война не е изцяло доизяснена. В свои по-късни писма твърди, че около три години е бил без работа (Kirilova, 2009: 62), аз не съм склонна да приема подобно твърдение. Съмнението ми идва от косвени податки, които навеждат на мисълта, че Геров е изключително активен във военните години. Може би той има предвид, че няма официална служба, от която да получава регулярно заплаща, но в никакъв случай не може да приемем, че той не извършва трескава дейност в полза на русите. Фактът, че е награден с „Владимировска лента“ и получава 1200 рубли през 1854 г. за заслуги¹⁵⁾, противоречи на думите му. През 1854 г. одеският деец Николай Палаузов е чиновник с особени поръчения по българските работи в Главната квартира в Букурещ при генерал-лейтенант Михаил Д. Горчаков. Той лансира идеи, целящи изграждане на разузнавателна агенция. Изготвя списък с имената на „благонадеждните лица“¹⁶⁾, предложени от него на руските власти. Почти всички от изброените имена са на бъдещи дейци, привърженици на руската политика и възможни активни агенти за влияние. Сред тях са: Сава Радулов, Сава Филаретов, Добри Чинтулов, Захари Княжески, Ботьо Петков, Петко Славейков и др. На първо място в списъка и с най-обширна информация и приведени препоръки е Найдено Геров. Мнението на Палаузов е, че Геров е подходящ и може да бъде използван като емисар. Доверието, засвидетелствано от одеския деец към пловдивския даскал, е подкрепено от задачите, които му поставя по време на войната. След учредяването на Одеското българско настоятелство Палаузов е натоварен със задачата да установи връзки с букурещките българи. За тази цел Н. Геров е изпратен да изпълнява „поверителни функции“ в Букурещ със сумата от 600 р. (Genchev, 1972: 136). От престоя му в Букурещ има запазени десетки писма, разменени с Евлоги Георгиев, засягащи действията на Геров за набирање на доброволци, които да се включат във войната на страната на русите (Реев, 2008: 572 – 616). През 1856 г. заминава за Москва. Покрай дейността около отпечатването на неговия Руско-български речник,

за която сам признава, че не е необходимо личното му присъствие в града, той установява връзки с московските славянофилски кръгове. Една от най-важните задачи на Геров в Москва е координацията между славянофилите и българите в Одеса. Съдейства за съгласуване между пътуването до черноморския град на Иван Аксаков – „сърцето на обществото от тия благонамерени люде“ (московските славянофили) – и посрещането му и запознанството му с Н. Хр. Палаузов¹⁷⁾.

Предполага се, че пребиваването на Геров в Руската империя е с цел да се подготвят всички нужни документи за назначението му на „явна служба“¹⁸⁾. Вероятно е разнопосочните сведения за дейността на копривщеница по време на войната да са замислени и като преднамерена дезинформация.

В свое писмо от 1855 г. Н. Палаузов обяснява на Геров, че е говорил за него с руските власти и желанието на копривщеница от 1847 г. е вече факт: „Вие ще бъдете явен агент и ще получавате месечно възнаграждение“¹⁹⁾. Мисията на Геров ще се състои в изграждане на „правилни“ отношения с османската власт посредством образовани и предани българи, които да донасят чрез определени канали информация за случващото се из земите на султана (Stepanova, 1981: 160). Какви са останалите задължения на бъдещия явен агент, не е описано, но Палаузов настоява за среща между двамата, за да бъдат доизказани започнатите идеи и за „да се върши тайната“.

В архивния фонд на Геров в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е запазен много интересен документ²⁰⁾, който не е датиран. В два екземпляра – чернова и белова, на руски език, той описва на пръв поглед чисто биографични данни. След кратко представяне къде е роден и какво образование има с подчертаване на руския си период, авторът на писмото преминава към разказ за встъпването си в длъжност учител в пловдивското училище и всичко „полезно“, извършено от него за руските интереси. Текстът е грижливо преписан на белова и видимо премислян, предвид многото задрасквания. Спрямо хронологичното изброяване на „полезната му дейност“ смятам, че документът е от периода непосредствено преди назначението му за руски консулски агент. Целта на подобен документ, с подчертаване на положителните страни и категорично отричане на клевети, изглежда като мотивационен лист, насочен към властовите етажи на Азиатския департамент с цел дългоочакваното от Геров назначение. Разбира се, без ясна дата и получател всички предположения остават в сферата на хипотезата.

Независимо дали посоченият документ е с цел да убеди руските власти във факта, че Геров е правилният избор да оглави консулското агентство в Пловдив, след дълго чакане, усърдна работа и търпеливо доказване гласуваното доверие от страна на Руската империя е официализирано, на 17 юли 1857 г. Н. Геров влиза в Пловдив като руски консулски агент. Направеният преглед дава основание да се предположи, че заемащата от него руска дипломатическа служба е в резултат от изразената му амбиция и последователните действия.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Конотацията на много голяма част от дипломатическата терминология се изменя според тежестта на политическата конюнктурa. За да избегна всяка неяснота при понятията, използвани в текста, както и за да се освободя от натовареността им със съвременното значение, а не това от епохата, за която ги прилагам, смятам, че е коректно да дефинирам смисъла, в който ги употребявам. Чрез термина „агент за влияние“ осмислям – индивид, използван като проводник на интересите и целите на една страна сред народа на друга. В понятието „агент“ влагам следния смисъл: „лице, което действа по нечие поръчение, представител на учреждение, организация, държава, който изпълнява различни служебни и делови поръчения“ (Popov & Peovska, 1974: 14).
2. Русия и българското националноосвободително движение 1856 – 1876. Документи и материали. Т.І. Ч. 1 (февруари 1856 – декември 1860). София, 1987. № 8, 40 – 42.
3. Диагоналният път е един от най-поддържаните от централната османска власт, значим е от военна и икономическа гледна точка. Via Diagonalis е траектория за придвижване на всички австрийски, френски и английски дипломатически мисии. Може би точно в това обстоятелство трябва да търсим още една от причините за откриването на руското консулство именно в Пловдив – основна станция на римския път. Съсредоточаването на европейски агентства е важен елемент за източната политика на Петербург за следене и предотвратяване на западната пропаганда сред православното население.
4. Русия и българското националноосвободително движение 1856 – 1876. Документи и материали. Т.І. Ч. 1 (февруари 1856 – декември 1860). София, 1987. № 43, 111 – 114.
5. Из архивата на Найден Геров. Т.І. Кореспонденция с частни лица А-Л. Под ред. Т. Панчев, С. 1911, № 1380, с. 832.
6. БИА – НБКМ, Ф. 22 – Личен фонд на Найден Геров Добревич – Мушек, оп. 1, а.е. 2, л. 44.
7. Из архивата на Найден Геров. Т.ІІ. Кореспонденция с частни лица М-Я. Под ред. Т. Панчев, С. 1914. № 3005 с. 945.
8. БИА – НБКМ, Ф. 22 – Личен фонд на Найден Геров Добревич – Мушек, оп. 1. а.е 5, л. 199
9. Русия и българското националноосвободително движение 1856 – 1876. Документи и материали. Т.І. Ч. 1 (февруари 1856 – декември 1860). София, 1987. № 25, 75 – 78.
10. БИА – НБКМ, Ф. 113 – Личен фонд на Николай Христофорович Палаузов, а.е. 64, л. 70 – 77а.
11. Из архивата на Найден Геров. Т.І. Кореспонденция с частни лица А-Л. Под ред. Т. Панчев, С. 1911, 834 – 835.
12. Из архивата на Найден Геров. Т.І. Кореспонденция с частни лица А-Л. Под ред. Т. Панчев, С. 1911, № 1385, с. 443.

13. Из архивата на Найден Геров. Т.П. Кореспонденция с частни лица М-Я. Под ред. Т. Панчев, С. 1914. № 1862, 139 – 140.
14. Конфликтът между българи и гърци съвсем не се ограничава само до внасяне на напрежение в отношенията им, достига се до кървава разправа. На 13 май 1852 г. е убит хасковският учител Атанас Чолаков (1819 – 1852 г.). За случилото се Геров разказва в няколко свои писма, от които прозира съвсем естествен страх за личния му живот. – БИА – НБКМ, Ф. 22 – Личен фонд на Найден Геров Добревич – Мушек, , оп.1, а.е. 5, л. 353 – 393.
15. БИА – НБКМ, Ф. 22 – Личен фонд на Найден Геров Добревич – Мушек, оп.1, а.е. 2, л. 77 – 78; а.е. 5 л. 154 – 155.
16. БИА – НБКМ, Ф. 113 – Личен фонд на Николай Христофорович Палаузов, а.е. 64 л. 21 – 32.
17. Из архивата на Найден Геров. Т.П. Кореспонденция с частни лица М-Я. Под ред. Т. Панчев, С. 1914. № 2258, 397 – 399.
18. Един от акуратните в работата с документацията на Найден Геров съвременни автори – Антоанета Кирилова, изказва твърдението, че от 1856 г., когато той се установява в Петербург, в кореспонденцията му се наблюдава изцяло противоречива информация относно неговото бъдещо развитие на руска служба. В част от писмата си Геров заявява, че до няколко месеца „работите ще се турят в ред“ и ще се върне в Отечеството си, а в други свои редове непосредствено от същия период изказва съмнение, че ще се случат дълго отстояваните му копнежи. Според А. Кирилова пребиваването на Геров в руската столица е именно с цел подготвянето му за официална руска служба (Kirilova, 2009: 63 – 65).
19. Из архивата на Найден Геров. Т.П. Кореспонденция с частни лица М-Я. Под ред. Т. Панчев, С. 1914. №184, 159 – 160.
20. БИА – НБКМ, Ф. 22 – Личен фонд на Найден Геров Добревич – Мушек, оп. 1. а.е 1, л. 2 – 21.

REFERENCES/ ЛИТЕРАТУРА

- Boneva, V. (2010). *Balgarskoto tsarkovno dvizhenie 1856 – 1870*. Veliko Tarnovo. [Бонева, В. (2010). *Българското църковно движение 1856 – 1870*. Велико Търново.]
- Genchev, N. (1972). Odeskoto balgarsko nastoyatelstvo (ss. 99 – 222). V: *Godishnik na Sofiyskia universitet, Filosofsko-istoricheski fakultet*, Т. 64, kn. 3, ch.I. [Генчев, Н. (1972). Одеското българско настоятелство (сс. 99 – 222). В: *Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факулт.*, Т. 64, кн. 3, ч.І.]
- Kirilova, A. (2009). Otkrivane na ruskoto konsulsko agentstvo v Plovdiv prez 1857 godina (ss. 48 – 76). – *Istoricheski pregled*, № 1 – 2. [Кирилова, А. (2009). Откриване на руското консулско агентство в Пловдив през 1857 година (сс. 48 – 76). – *Исторически преглед*, № 1 – 2]

- Panchev, T. (1923). *Nayden Gerov. Sto godini ot rozhdenieto mu 1823 – 1923 g.* Sofia [Панчев, Т. (1923). *Найден Геров. Сто години от рождението му 1823 – 1923 г.* София.]
- Реев, В. (2008). Dokumenti za balgarite i Krimskata voyna (1853 – 1854 g.) (ss. 572 – 616) V – *Etnicheski i kulturni prostranstva na Balkanite. Sbornik v chest na prof. d.i.n. Tsvetana Georgieva.* [Реев, В. (2008). Документи за българите и Кримската война (1853 – 1854 г.) (сс. 572 – 616) В: *Етнически и културни пространства на Балканите. Сборник в чест на проф. д.и.н. Цветана Георгиева.*]
- Попов, Г. & Пеовска, Е. (1974). *Kratak politicheski rechnik.* [Попов, Г. & Пеовска, Е. (1974). *Кратък политически речник.*]
- Степанова, Л. (1981). *Vklad Rossii v podgotovku bolgarskoy intelligentsii v 50 – 70-e gg. XIX v.* Kishinev [Степанова, Л. (1981). *Вклад России в подготовку болгарской интеллигенции в 50 – 70-е гг. XIX в.* Кишинев].
- Степанова, Л. (1977). *Uchrezhdenie predstavitelstv Rossii v Bolgarii v 50 – 60-h gg. XIX v. I ih zadachi v oblasti Russko-Bolgarskih kulturnyih svyazeu* (pp. 24 – 41) . V: *Balkanskie stranyi v novoe i noveishee vremya.* Kishinev [Степанова, Л. (1977). Учреждение представительств России в Болгарии в 50 – 60-х гг. XIX в. И их задачи в области Русско-Болгарских культурных связей (сс. 24 – 41). В: *Балканские страны в новое и новейшее время.* Кишинев].

GLIMPSES OF THE ACTIVITIES OF NAYDEN GEROV BEFORE AND DURING THE CRIMEAN WAR (1853 – 1856)

Abstract. Nayden Gerov was a Bulgarian linguist, folklorist, writer and public figure during the Bulgarian National Revival. The article aims to shed new light on the activities of Nayden Gerov before and during the Crimean war (1853 – 1856). In 1857, Gerov became “First Vice-Consul” of Russia in Plovdiv. As such, he strove to further the Bulgarian national cause, helping young Bulgarians to receive scholarships abroad.

✉ **Ms. Ana Chankova**

Faculty of History
University of Sofia
Sofia, Bulgaria

E-mail:anna_chankova@abv.bg